

JINOYATDA ISHTIROKCHILIK TUSHUNCHASI, TURLARI VA SHAKLLARI

Ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi

Ikromov Hayrullo Orifjonovich

Rejabboyeva Mashrabxon Islombek qizi

*ADPI Milliy g'oya va ma'naviyat asoslari huquq
ta'lim yo'nalishi 3 – bosqich talabasi.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz jinoyat ishtirokchilarini va turlari haqida ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin. Jinoyatning shakllari: oddiy ishtirokchilik, murakkab ishtirokchilik, uyushgan guruh, jinoiy uyushmadagi ishtirokchilarning jinoiy javobgarliklari berilgan.

Аннотация: В этой статье мы можем получить информацию об участниках и видах преступлений. Даны формы преступления: простое соучастие, сложное соучастие, организованная группа, уголовная ответственность участников преступного объединения.

Annotation: in this article, we will be able to get information about the participants and types of crimes. Forms of crime: simple participation, complex participation, organized group, criminal responsibilities of participants in a criminal association are given.

Kalit so'zlar: jinoyat ishtirokchilari, subyekt, qasd, ishtirokchilik shakllari, dalolatchi, yordamchi, tashkilotchi, bajaruvchi doirasida jazo tayinlash.

Ключевые слова: участники преступления, субъект, умышленность, формы соучастия, назначение наказания в рамках дознавателя, помощника, организатора, исполнителя.

Keywords: criminal participants, subject, intent, forms of participation, signifier, assistant, organizer, appointment of punishment within the framework of the acting.

Borliqda jinoyatlar ko'pincha bir nechta shaxs tomonidan sodir etilib, ular jinoyat sodir etish yoxud jinoiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun o'z kuchlarini birlashtiradilar. Jinoyat kodeksining Umumiy qismida jinoiy faoliyatning alohida shakli sifatida ishtirokchilikning yuridik tabiati nazarda tutilgan bo'lib, ishtirokchilikda jinoyat sodir etgan shaxslarning javobgarlik doirasi va asoslari aniqlab berilgan. Jinoyat kodeksining 27-moddasiga binoan, ikki yoki undan ortiq shaxsning qasddan jinoyat sodir etishda birgalashib qatnashishi ishtirokchilik deb topiladi. Ushbu tushunchadan kelib chiqqan holda, ishtirokchilik jinoiy faoliyatning alohida shakli bo'lib, u quyidagi majburiy subyektiv va obyektiv belgilar majmuiga ega deyish

mumkin. Obyektiv tomondan ishtirokchilikka quyidagi belgilar xos: ikki va undan ortiq shaxslarning mavjudligi; jinoiy qilmishda birgalikda ishtirok etish. Bir jinoyatni sodir etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanishda ikki yoki undan ortiq shaxsning qatnashishi ishtirokchilikning miqdoriy ko'rsatkichini tashkil etadi. Biroq, mazkur dalilning o'zi ishtirokchilikni tavsiflash uchun yetarli emas. Zero, bir nechta shaxs bir makon va zamonda tasodifiy birlashib qolishi, biroq har biri boshqalaridan mustaqil ravishda, ya'ni alohida jinoyat sodir etishi mumkindir. Shuning uchun ishtirokchilik miqdoriy belgisidan tashqari, obyektiv tomondan bir nechta shaxs birgalikda harakat qilayotganliklarini anglab uyushganliklarini taqozo etadi. Jinoyatda birgalikda ishtirok etish jinoyat va jinoiy faoliyatning birgalashib, umumiy maqsadlarni ko'zlagan holda amalga oshirilishini anglatadi va quyidagilarni bildiradi: har bir ishtirokchining qilmishi boshqa ishtirokchilar qilmishini amalga oshirish uchun zaruriy shart hisoblanib, ular bir-birini to'ldiradi; barcha ishtirokchilarning qilmishlari bajaruvchi sodir etayotgan jinoyat bilan sababiy bog'lanishga ega bo'ladi; yuzaga kelgan jinoiy oqibat barcha ishtirokchilar uchun umumiy va yagona hisoblanadi. Subyektiv tomondan ishtirokchilik: qasddan sodir etilgan jinoyatning mavjudligi; o'zaro xabardorlik bilan ta'riflanadi. Birinchi subyektiv alomat – ishtirokchilik faqat qasddan sodir etilgan jinoyatlarda bo'lishi hamda barcha ishtirokchilarning xatti-harakati qasddan sodir etilgan jinoyat sifatida talqin etilishidan iborat. Ishtirokchilikda subyektiv tomonning o'ziga xos xususiyati jinoyatda yokijinoiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun tashkil topgan jinoiy guruhda ishtirok etayotgan har bir shaxsning boshqa ishtirokchilarning jinoiy harakatlaridan xabardorligi bilan tavsiflanadi. Demak, ishtirokchilikda subyektiv tomonning mavjud bo'lishi uchun ishtirokchilarda umumiy qasd mavjud bo'lishi kerak. Ishtirokchilik ehtiyotsizlik orqasida sodir etilgan jinoyatlarda bo'lmaydi. Shuningdek, shaxs jinoyat sodir etishda qasddan boshqa shaxslarni yo'ldan urish orqali ulardan foydalangan yoki Jinoyat kodeksiga binoan, jinoiy javobgarlikka tortilmaydigan shaxslardan foydalanib qisman sodir etilgan jinoyatlar ham bundan istisnodir.

Jinoyat qonunida 28 –moddasida to'rt turdagi jinoyat ishtirokchilari farqlanadi: bajaruvchi, tashkilotchi, dalolatchi va yordamchi. Subyektiv tomondan bajaruvchining qilmishlari doimo qasddan sodir etilgan hisoblanadi. «Bajaruvchi» tushunchasi faqat ishtirokchilikda sodir etilgan jinoyatlarga nisbatan qo'llaniladi. Basharti, jinoyatning obyektiv tomonini bir nechta shaxs birgalikda bajarsa, unda ular hamkor bajaruvchilar hisoblanadilar. Shaxs muayyan turdagi jinoyatni sodir etishda ishtirokchi sifatida, agar u mazkur jinoyat tarkibi uchun zarur bo'lgan subyekt alomatlariga ega bo'lgandagina tan olinadi. Shuningdek, bajaruvchilar qatoriga o'zlari muayyan jinoyat tarkibining obyektiv tomonini bevosita bajarmagan, ammo boshqa shaxslar yoki boshqa vositalardan foydalangan shaxslar ham kiradi. Jinoyat huquqi nazariyasida mazkur

holat qisman jinoyat sodir etish deb ataladi. Bajaruvchining xatti-harakati u bajargan muayyan jinoyatdagi obyektiv tomonni nazarda tutuvchi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining tegishli moddasi bilan kvalifikasiya qilinadi.

Mazkur yondashuvga sud- tergov amaliyotida ham amal qiladi. Shu bilan birga, jinoyatlarni kvalifikasiya qilishning umumiy nazariyasi talablariga binoan, sodir etilgan jinoyatga huquqiy baho berishda Jinoyat kodeksining Maxsus qismi moddasi bilan birga 28-moddaning 2-qismini ham qo'llash maqsadga muvofiqdir. Bajaruvchi va birga bajaruvchining qilmishini bunday kvalifikasiya qilish mazkur shaxslarni ishtirokchilik uchun jinoiy javobgarlikka tortishga asos bo'ladi va ishtirokchilik faktini tasdiqlaydi, bu esa sud statistikasida o'z aksini topishi mumkin. Bu, o'z navbatida, uyushgan guruh va jinoiy uyushma shaklidagi jinoyatchilik haqida aniq ma'lumotlarga ega bo'lish, profilaktik va boshqa ehtiyot choralarini ko'rish imkonini beradi. Jinoyatga tayyorgarlik ko'rishga yoki jinoyat sodir etilishiga rahbarlik qilgan shaxs tashkilotchi deb topiladi. Tashkilotchi sifatida jinoiy qilmishda quyidagi vazifalarni bajargan shaxslar tan olinadi: 1) jinoyat sodir etishga tayyorgarlik ko'rishda rahbarlik qilgan; 2) jinoyatni sodir etishga rahbarlik qilgan. Jinoyat sodir etishga tayyorgarlik ko'rishda ishtirok etish ishtirokchilarni topish, jinoiy tajovuz obyektini aniqlash, jinoyat sodir etish rejasini ishlab chiqish va shunga o'xshash bevosita jinoyat sodir etishning tayyorlov bosqichini o'z ichiga olgan boshqa xatti-harakatlarda o'z aksini topadi. Jinoyat sodir etishda rahbarlik qilish bajaruvchilar va hamkor bajaruvchilar kuchini bevosita jinoiy qilmishni amalga oshirishga yo'naltirish bo'yicha faoliyatni bildiradi. Shaxsni tashkilotchi deb topish uchun, u yuqorida aytib o'tilgan barcha faoliyat turlarini bajarishi shart emas, aksincha, shaxs tomonidan jinoyat sodir etishga tayyorgarlik ko'rish bosqichida yoki bevosita jinoyatni sodir etish vaqtida boshqa ishtirokchilar kuchini birlash- tirganligini aniqlashning o'zi kifoya qiladi. Jinoiy faoliyatni tashkil etish shaxs tomonidan bir nechta shaxsni uyushgan jinoiy guruhga, guruhlarini esa jinoiy uyushmaga birlashtirishda o'z aksini topadi. Jinoiy uyushma tashkil etishning ijtimoiy xavflilik darajasi o'ta yuqori bo'lganligi sababli, qonun chiqaruvchi mazkur jinoyat uchun Jinoyat kodeksi Maxsus qismining alohida moddasida javobgarlikni nazarda tutadi. Subyektiv tomondan tashkilotchi har doim to'g'ri qasd bilan harakat qiladi. Jinoyat sodir etilishiga qiziqtiruvchi shaxs dalolatchi deb topiladi. Dalolatchilik boshqa shaxsni jinoyat sodir etish yoki jinoiy faoliyatda ishtirok etishga undashda o'z aksini topadi. Undash dalolatchining boshqa shaxslarda jinoyat sodir etishda ishtirok etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanish ishtiyoqini shakllantirishga qaratilgan faol va tashabbuskor xatti-harakatidan iborat. Undash harakati ko'rinishidan iborat bo'lgan ishontirish va majburlash, uning alohida shakllari sifatida usullar harakatlar majmui bo'lib, dalolatchi ularni qo'llagan holda shaxsni jinoyat sodir etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanishga jalb etishdan iborat

niyatini amalga oshirishga harakat qiladi yoxud amalga oshiradi. Ishontirish orqali amalga oshiriladigan undash taklif, iltimos, maslahat, pand -nasihat, qiziqtirish, mazax qilish, maqto'v, mukofot va'da qilish yoki pora berish va boshqalar yordamida boshqa shaxsda jinoyatni sodir etishda ishtirok etish yoki jinoiy faoliyat bilan shug'ullanishga xohish-istakni yuzaga keltirish maqsadida ruhiy ta'sir o'tkazishdan iborat.

Jinoyat sodir etilishiga o'z maslahatlari, ko'rsatmalari bilan, vositalar berish yoki to'siqlarni yo'qotish bilan ko'maklashgan, shuningdek jinoyatchini, jinoyat sodir etish quroli, izlari va vositalarini yoxud jinoiy yo'l bilan qo'lga kiritilgan narsalarni yashirishga hamda bunday narsalarni olish va o'tkazish to'g'risida oldindan va'da bergan shaxs yordamchi deb topiladi. Obyektiv tomondan yordam ko'rsatish intellektual aqliy va jismoniy xususiyatga ega bo'lishi mumkin. Intellektual yordam ko'rsatish quyidagi faol harakatlar bilan ta'riflanadi: maslahatlar, ko'rsatmalar berish, jinoyatchi, jinoyat sodir etish quroli, jinoyat izlari va vositalari yoki jinoiy yo'l bilan qo'lga kiritilgan narsalarni yashirishga yoxud bunday narsalarni olish va o'tkazish to'g'risida oldindan va'da berish va hokazo. Maslahat va ko'rsatma shaklidagi intellektual yordam ko'rsatish ishontirish yordamida amalga oshiriladigan dalolatchilikdan farqlanadi. Chunonchi, bajaruvchida jinoyatni sodir qilish yoki jinoiy faoliyatda ishtirok etishga qat'iy qaror va xohish -istak yuzaga kelgan bo'lib, maslahat va ko'rsatmalar mazkur qarorni mustahkamlash yoxud jinoyatni sodir etish yoki yashirishga yordam beradi. Qonunda sanab o'tilgan qilmishlarni amalga oshirish yoxud jinoiy yo'l bilan buyumlarni olish yoki yashirishga avvaldan va'da berish shaklidagi intellektual yordam ko'rsatish jinoyat sodir etishdan avval yoki uni sodir etish vaqtida amalga oshiriladi. Ishtirokchilikka ma'lum shakl beradigan belgilar, uning obyektiv va subyektiv tomonlarini ta'riflagani sababli ishtirokchilik shakllari asosida obyektiv va subyektiv mezonlar aniqlanadi. Obyektiv mezon harakatlarning umumiylik belgisi bo'lib, ishtirokchilar orasidagi o'zaro aloqadorlikni aks ettiradi. Ishtirokchilikning turlari bilan bir qatorda, uning alohida shakllari ham mavjud. Jinoyatdagi ishtirokchilik shakllari sifatida:

- ❖ oddiy ishtirokchilik;
- ❖ murakkab ishtirokchilik;
- ❖ Uyushgan guruh;
- ❖ jinoiy uyushma tan olinadi.

Oddiy ishtirokchilik ikki yoki undan ortiq shaxsning oldindan til biriktirmay jinoyat sodir etishda qatnashishi bilan ta'riflanadi. Ishtirokchilikning mazkur turini boshqa shakllariga nisbatan ijtimoiy xavflilik darajasi va xususiyati pastroq deb hisoblash mumkin. Zero, ishtirokchilar orasidagi subyektiv bog'liqlik kam bo'lib, boshqa shaxsning jinoyat sodir etishda qatnashishi haqida bilishi bilan chegaralanadi. Subyektiv bog'liqlik jinoiy maqsadni amalga oshirish vaqtida yoxud jinoyatni amalga

oshirish jarayonida, ya'ni ishtirokchilarning xatti-harakatlari obyektiv ravishda birgalikda amalga oshirayotgan jinoiy qilmishining tarkibiy qismi bo'lgan vaqtdan boshlab yuzaga keladi. Ishtirokchilikning oddiy shakli jinoyatni ijro etishdagi hamkorlikda namoyon bo'ladi. Bunda vazifalar qat'iy belgilanmagan bo'lib, har bir ishtirokchi muayyan tarkibli jinoyatning obyektiv tomonini to'liq yoki qisman amalga oshiradi. Shu bilan birga, oddiy ishtirokchilikda ham vazifalarni taqsimlash imkoniyati mavjud. Biroq, bu kabi taqsimlash bevosita jinoyat sodir etish jarayonida yuz beradi. Mazkur shakldagi ishtirokchilikning jinoyat huquqiga oid ahamiyati ko'p miqdordagi ijtimoiy xavflilik, muayyan jinoyat sodir etishda bir nechta shaxsning birlashishi hamda shu turdagi jinoyatning bir shaxs tomonidan sodir etilishiga qaraganda ortishi bilan bog'liq. Shu bois qonun chiqaruvchi mazkur shart-sharoitni hisobga olgan holda jinoyatning «bir guruh shaxslar» tomonidan sodir etilishi jinoiy javobgarlikni og'irlash- tiruvchi holat ekanligini nazarda tutadi va bu alohida turdagi jinoyatlar uchun javobgarlikni og'irlashtiruvchi belgi sifatida baholanadi. Murakkab ishtirokchilik ikki yoki undan ortiq shaxsning oldindan til biriktirib jinoyat sodir etilishida ishtirok qilishida namoyon bo'ladi. Ishtirokchilikning mazkur turi oddiy ishtirokchilikdan ishtirok- chilarning birgalikda amalga oshirayotgan faoliyatida jinoyat tarkibidagi obyektiv tomonlarning belgilarini bajarishdan avval o'zaro til biriktirishi bilan ajralib turadi. Boshqacha aytganda, kelishuv jinoyatga tayyorgarlik ko'rilayotganida amalga oshiriladi. Uyushgan guruh deb, ikki yoki undan ortiq shaxsning birgalikda jinoiy faoliyat olib borish uchun oldindan bir guruhga birlashishiga aytiladi. Ushbu ta'rif asosida quyidagi belgilarni ajratish kerak bo'lib, ular ishtirokchilikning umumiy belgilari bilan mujassamlashganda jinoiy guruhni uyushgan deb ta'riflash uchun huquqiy asos bo'ladi: 1) oldindan til biriktirish, 2) birgalikda jinoiy faoliyat olib borish uchun oldindan bir guruhga birlashish; 3) uyushganlikdir. Basharti jinoiy faoliyatni birgalikda amalga oshirish uchun oldindan birlashgan shaxslar guruh tomonidan amalga oshirilayotgan hamma turdagi jinoiy harakatlarda bevosita ishtirokchilar sifatida qatnashsalar, uyushgan guruh o'zaro ishtirokchilik asosida faoliyat ko'rsatishi mumkin. Shu bilan birga, bunday guruhlarda ichki tizim, ya'ni guruh a'zolari orasida vazifalar va amallarning taqsimoti mavjud bo'ladi.

Ikki yoki undan ortiq uyushgan guruhning jinoiy faoliyat bilan shug'ullanish uchun oldindan birlashishi jinoiy uyushma deb topiladi. Jinoiy uyushmaning asosiy belgisi umumiy jinoiy faoliyatni amalga oshiradigan guruhlar o'rtasida vazifalarning taqsimlanishi bo'lib, u aynan shu belgisiga ko'ra uyushgan jinoiy guruhdan farqlanadi. Ya'ni ushbu guruhda, birinchi navbatda, vazifalar (rollar) uning a'zolari o'rtasida taqsimlanadi. Bunday jinoiy tashkilotlarni, agar ularda bir yoki bir nechta yetakchilar, ya'ni jinoyat olamining «obro'dorlari» yagona tashkilotchilikda faoliyat ko'rsatsa,

jinoiy uyushma deb tan olish mumkin. Jinoyatga tayyorgarlik ko'rilayotganligi, jinoyat sodir etilayotganligi yoki sodir etilganligi haqidagi ma'lumot to'liq va o'z vaqtida tegishli joylarga xabar berilishi zarur. Ma'lumotning to'liqligi shuni bildiradiki, shaxs jinoyat haqida o'ziga ma'lum bo'lgan barcha dalillar to'g'risida vakolatli organlarga xabar berishi shart. Agar shaxs o'z harakatsizligi bilan boshqa shaxslar sodir etayotgan jinoyatning oldini olmasligi jamiyat uchun xavfli ekanligini anglasa va buni istasa, subyektiv tomondan jinoyatga bunday yo'l qo'yish aybning qasd shakli bilan ta'riflanadi.

Xulosa o'rinda shuni ta'kidlash joizki, jinoyat sodir etgan shaxslarning ishtirokchiligi Jinoyat Kodeksining umumiy qismida ko'rsatib o'tilgan normalar asosida javobgarlikka tortiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jinoyat huquqi . Umumiy qism . Oliy o'quv yurtlari uchun darslik «Yangi asr avlodi», 2010 , 277- bet.
2. <https://lex.uz/acts-111453> Jinoyat kodeksi.
3. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodesiga sharhalar. Umumiy qism /M Rustambayev . Toshkent: "Yuridik adabiyotlar publish", 2021.784 b.
4. O.A.Tadjibayev, K.R.Ramazonova " Inson huquqlari" o'quv qo'llanmasi
5. Raxmonqulov H.R Fuqarolik huquqi va muammolari:Darslik, I-qism. – T., 2010.
6. Ikromov, X. (2024). HARBIY-VATANPARVARLIK HARAKATI. Talqin va tadqiqotlar, 1(1).
7. Икромов, Х. О. (2023). ЎЗБЕКИСТОНДА ҲАРБИЙВАТАНПАРВАРЛИК ҲАРАКАТИНИ ТАШКИЛ ЭТИШНИНГ ИЖТИМОЙИФАЛСАФИЙ МАСАЛАЛАРИ. GOLDEN BRAIN, 1(9), 102-107.
8. Egamberdiyev, A. YOSHLAR FAOLIYATINING FALSAFIY JONLARI. Zbiór artykułów naukowych recenzowanych , 91 (1), 2022-2026.
9. Abdumalikovich, E. A. (2018). Uyushmagan yoshlar bilan ishlashning innovatsion usullari. Evropa fanlari sharhi , (9-10-1), 259-260.
10. Yusupova, S. va Norinova, D. (2023). YOSH AVLOD TARBIYASIDA "TA'LIM" FANINI O'QITISH VA O'QITISH TUSHUNCHASINING O'RNI. Fan va innovatsiyalar , 2 (B6), 98-101.
11. Nizomtdinovna, Y. S. (2022). Farg'ona vodiysidagi tarixiy demografik jarayonlar. Miasto Przyszłości , 24 , 546-548.
12. Egamberdiyev, A., & Poziljonov, J. (2023). JADID MARIFATPARVARLARINING TA'LIM-TARBIYANI ISLOH QILISHDAGI O'RNI. Talqin va katta , 1 (24).
13. Poziljonov, J. (2024). TURKISTON JADIDLARI IJTIMOIFYALSAFIY TA'LIMOTINING KELIB CHIQISH OMILLARI. Sharh va tadqiqotlar , 2 (1 (23)).
14. Qosimbek o'g'li, PJ (2023). JADIDCHILIKNING, JAMIYAT HUQUQIY O'ZLIGINI SHAKILLANTIRISHGA YO'NALTIRILGAN TARG'IBOT MAQSAD MUDDAOSI. OBRAZOVANIE NAUCA I INNOVATIONNYE IDEI V MIRE , 20 (7), 39-42.
15. Poziljonov, J. (2023). Jadid ma'rifatparvarlarining ta'lim-tarbiyani isloh qilishdagi o'rni. TALQIN VA TADQIQOTLAR ILMIY-USLUBIY JURNALI .
16. Ikromov, X. (2024). HARBIY-VATANPARVARLIK HARAKATI. Talqin va katta , 1 (1).